

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВО-КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ В УЧНІВ
ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ГРАМАТИЧНОГО
МАТЕРІАЛУ НА ЗАСАДАХ ФУНКЦІОНАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОГО
ПІДХОДУ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади формування мовленнєво-комунікативних умінь молодших школярів на основі функціонально-комунікативного підходу до вивчення граматичного матеріалу	10
1.1. Характеристика функціонально-комунікативного підходу до вивчення граматичного матеріалу.....	10
1.2. Психолого-педагогічні умови формування мовленнєвих умінь молодших школярів під час вивчення граматичного матеріалу	22
Висновки до розділу 1.....	31
РОЗДІЛ II. Методика формування граматичних понять як підґрунтя для розвитку мовленнєвих умінь школярів під час засвоєння мовного матеріалу та експериментальна перевірка її ефективності	32
2.1. Лінгвістичний аналіз функцій граматичних категорій початкового курсу української мови та їх методична інтерпретація	32
2.2. Методи і прийоми вивчення граматичного матеріалу на функціональній основі та формування мовленнєвих умінь.....	44
2.3. Система вправ для розвитку мовленнєвих умінь у процесі вивчення граматичного матеріалу.....	55
2.4. Організація експериментального навчання та перевірка його ефективності.....	68
Висновки до розділу 2.....	79
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема формування граматично правильного мовлення молодших школярів завжди привертала увагу як теоретиків, так і практиків. Актуальність проблеми зумовлюється пріоритетними напрямками «...Національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті...» [62, с.3]. щодо модернізації шкільної освіти, використання етнопедагогічного і сучасного вітчизняного і зарубіжного досвіду навчання мови з урахуванням провідної ролі усного мовлення в психічному розвитку дітей, необхідності невідкладного виконання соціального замовлення на формування національно свідомої, активної, духовно багатого мовної особистості.

У «Концепції мовної освіти дванадцятирічної школи» пріоритетними виділено «...органічне поєднання навчання мови й мовлення як засобу і способу мовленнєвої діяльності, її форми та змісту; реалізація діяльнісного підходу до мовленнєвого розвитку, який впливає з тези, що лише різноманітна за змістом і формою систематична мовленнєва діяльність здатна забезпечити ефективний мовленнєвий розвиток; посилення практичної спрямованості навчання мови – орієнтація на різнобічний мовленнєвий розвиток; забезпечення наступності змісту мовної освіти і вимог до його засвоєння між базовими компонентами дошкільної освіти і початкової школи...» [8, с. 60]. Відповідно до Концепції та Державного стандарту початковий курс української мови передбачає насамперед не системну лінгвістичну освіту, а достатній мовленнєвий розвиток і складається з чотирьох змістових ліній – *комунікативної*, яка є домінуючою, *лінгвістичної*, *українознавчої* і *діяльнісної*. Зазначені змістові лінії знайшли відображення в нових програмах з української мови для початкових класів, у яких сформульовано вимоги до мовного і мовленнєвого розвитку учнів.

Нові тенденції шкільної мовної освіти передбачають посилення практичної спрямованості процесу опанування рідної мови, підпорядкування роботи над мовною теорією інтересам мовленнєвого розвитку учнів. З огляду на це в сучасній лінгводидактиці визначений «пріоритетним і перспективним комунікативний підхід, за якого розвиток комунікативного мовлення набуває статусу провідного принципу навчання рідної мови» [37, с. 31], а мета шкільного мовного курсу вбачається в тому, щоб «навчити учнів вільно користуватися українською мовою як засобом спілкування, духовного збагачення та формування інтелектуальної культури» [9, с. 16], в «забезпеченні належного рівня мовленнєвої компетенції учнів, що є однією з найважливіших умов їхньої успішної соціалізації» [36, с. 18].

Упродовж ХХ століття посилена увага науковців до вивчення граматики поперемінно змінювалася інтересом до розвитку мовлення, що відображено у чинних програмах і підручниках з рідної мови. Починаючи з 70-х років, категорія комунікативності починає утверджуватися в лінгводидактиці, зокрема в методиці навчання другої мови, і стає «основною платформою, що об'єднує світову методіку» [64, с.78]. 80-90-ті роки означені сплеском інтересу методистів до проблем практичної спрямованості навчання рідної й другої мов (В.І. Капінос, О.Ю. Купалова, Т.О. Ладиженська, Н.А. Пашківська), комунікативного методу навчання мови (О.А. Бистрова, К. Дімчев, М.Р. Львов, Ю.І. Пассов), навчання на основі тексту (Л.О. Варзацька, М.С. Вашуленко), розробки комунікативних завдань у процесі оволодіння мовним матеріалом (В.Я. Мельничайко, Л.В. Скуратівський, М.Г. Стельмахович), мовленнєвого розвитку дошкільників (А.М. Богущ, Є.І. Тихеева), молодших школярів (В.І. Бадер, О.Н. Хорошковська), учнів основної та старшої школи (О.М. Біляєв, Т.К. Донченко, М.І. Пентиліук, Г.Т. Шелехова).

Прикінцевою метою засвоєння рідної мови є досконале володіння мовленнєвими засобами, що передбачає граматичну правильність як ознаку високої культури мовлення і вимагає усвідомлення значень слів, їх

літературних форм, а також уміння використовувати їх доречно й точно залежно від контексту мовленнєвої ситуації, з орієнтацією на слухача, учасника спілкування. У процесі оволодіння школярами навичками зв'язного мовлення важливу роль відіграє практичне засвоєння ними граматики та вміння оперувати словами, що належать до певного лексико-граматичного розряду відповідно до завдань комунікації.

Науково-теоретичний аналіз навчально-методичної літератури свідчить про те, що зацікавленість науковців проблемою розробки ефективних підходів до навчання мови та розвитку мовлення учнів зростає. Підставою для такого твердження є активні наукові пошуки розв'язання проблеми комунікативної спрямованості навчання мови, зокрема дослідження Г.С. Демидчик (розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів засобами службових частин мови), М.С. Казанджиєвої (формування комунікативно-мовленнєвих умінь у процесі роботи з навчальними текстами), С.Д. Пенькової (формування культури українського мовлення першокласників), А.І. Ляшкевич (формування діалогічного мовлення учнів 1-5 класів), Н.М. Веніг (формування мовленнєвої компетенції старшокласників). Сучасна методична наука пропонує процес навчання школярів рідної мови скеровувати на розвиток у них мовленнєвих умінь і навичок та формування комунікативної компетенції шляхом активного залучення до навчально-мовленнєвої діяльності, вирішення комунікативних завдань. Проте у практиці роботи багатьох вчителів усе ще традиційним залишається системно-описовий підхід до вивчення мовних явищ, який не забезпечує належного мовленнєвого розвитку учнів. Загалом це пояснюється тим, що комунікативна спрямованість навчального процесу ще не знайшла свого місця у практиці навчання. Критично оцінюючи традиційну систему навчання рідної мови, М.С. Вашуленко одним з недоліків називає «відсутність функціональної спрямованості знань з рідної мови» [20, с.14].

Переважає більшість мовознавців відзначає семантичну, морфологічну та синтаксичну специфіку частин мови. Головною визнається їх синтаксична

своєрідність і синтаксична та комунікативна функції [52]. Частини мови є засобами вираження синтаксичних відношень і конкретизують своє значення у відповідних синтаксичних конструкціях.

Як відомо, «знання з граматики збагачують мовлення в морфологічному й синтаксичному аспектах, і особливо велике значення вони мають для упорядкування мовлення, усунення мовленнєвих недоліків, які порушують граматичні норми літературної мови» [54, с. 31]. За твердженнями психологів, дидактів і методистів, «уміння формуються на основі знань, зокрема комунікативно-мовленнєві вміння потребують відповідних знань теорії мови» [4, с.53]. Водночас аналіз шкільної програми, навчально-методичної літератури для 1–4 класів [10; 13; 15; 48 та ін.], недоліки існуючої практики переконують, що методика ознайомлення учнів початкових класів із частинами мови як важливим засобом удосконалення їхніх комунікативно-мовленнєвих умінь розроблена недостатньо.

В останні десятиліття зростання інтересу вітчизняних дослідників до проблеми мовленнєвого розвитку школярів значно активізується. Зокрема, цій проблемі присвятили дослідження науковці В.І. Бадер, Г.С. Демидчик, А.І. Ляшкевич, М.О. Орап, М.І. Пентилюк, Г.Т. Шелехова. З'явилися окремі теоретичні дослідження щодо обґрунтування функціонально-комунікативного підходу до навчання (С.Г. Дубовик, В.А. Каліш, Л.М. Паламар, О.С. Паламарчук). Однак, проблема мовленнєвого розвитку молодших школярів на засадах комунікативного підходу до вивчення граматичного матеріалу в українській лінгводидактиці комплексно не досліджувалася. Граматичні явища для школярів лишаються нецікавими, знання – формальними, а тому недостатньо впливають на вдосконалення граматично правильного мовлення. Отже, недостатня розробленість зазначеної проблеми та недоліки в практиці навчання зумовили *актуальність* нашого дослідження і вибір теми дипломної роботи.

Об'єктом дослідження є процес засвоєння граматичного матеріалу «...в початковому курсі навчання української мови як основи для розвитку комунікативних умінь» [72, с.4].

Предмет дослідження – «...методика формування мовленнєвих умінь учнів початкових класів на засадах функціонально-комунікативного підходу до вивчення граматичного матеріалу» [72, с.4].

Мета дослідження полягає у створенні обґрунтованої методики удосконалення комунікативно-мовленнєвих умінь засобами частин мови, спрямованої на забезпечення якісних характеристик мовлення, та її експериментальній перевірці.

У процесі дослідження перевірялася робоча *гіпотеза*: процес формування мовленнєвих умінь молодших школярів буде більш ефективним за умови вивчення граматичного матеріалу на засадах функціонально-комунікативного підходу, що передбачає: 1) з'ясування функцій тієї чи іншої мовної одиниці та її граматичних категорій; 2) вибір таких методів і «...прийомів опрацювання граматичного матеріалу, які сприяли б осмисленню функцій і норм використання морфологічних категорій у мовленні» [74]; 3) види вправ і їх систематизація будуть спрямовані на поетапне формування мовних і мовленнєвих умінь.

Мета і вихідна гіпотеза конкретизуються в процесі розв'язання таких *завдань* дослідження:

- 1) «вивчити лінгвістичну, лінгводидактичну та психолого-педагогічну літературу з проблеми дослідження;
- 2) обґрунтувати доцільність застосування функціонально-комунікативного підходу до навчання граматики рідної мови в початкових класах;
- 3) виявити оптимальні методи і прийоми формування й удосконалення граматичних та мовленнєвих умінь у процесі вивчення граматичного матеріалу;
- 4) дібрати відповідні види вправ;

5) розробити методику розвитку мовленнєвих умінь молодших школярів під час вивчення граматичного матеріалу та експериментально перевірити її ефективність» [72].

«Для реалізації поставлених мети та завдань було використано такі **методи** дослідження:

б) а) *теоретичні*: теоретичний аналіз лінгвістичної, психологічної, психолінгвістичної та лінгводидактичної літератури в розрізі досліджуваної проблеми; аналіз шкільної навчальної літератури та практики; лінгвістичний аналіз функцій граматичних категорій, що вивчаються у початковому курсі рідної мови; теоретичне обґрунтування шляхів розвитку мовленнєвих умінь учнів у процесі вивчення граматичного матеріалу на засадах функціонально-комунікативного підходу; аналіз і узагальнення результатів експериментального дослідження» [72];

б) *емпіричні*: спостереження за навчально-виховним процесом; педагогічний експеримент (констатувальні зрізи, формувальний, контрольний), діагностування рівня сформованості мовно-граматичних і мовленнєвих знань і вмінь, перевірки пропонованої методики розвитку мовленнєвих умінь учнів 4-х класів;

в) *статистичні*: кількісний і якісний аналіз здобутих експериментальних даних щодо розвитку мовленнєвих умінь учнів під час вивчення граматичного матеріалу на засадах функціонально-комунікативного підходу.

7) **Методологічними засадами** дослідження є «...філософські положення про діалектичну єдність мислення, мови і мовлення, психологічні і психолінгвістичні положення теорії мовленнєвої діяльності про природу і функції мовлення, концепції перебудови освіти на засадах формування національно свідомої мовної особистості (О.М. Біляєв, М.С. Вашуленко, С.Я. Єрмоленко, Л.І. Мацько, Л.В. Скуратівський, Г.Т. Шелехова та ін.)» [1; 2; 8; 21].

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження. Дістали подальшого розвитку теоретичні положення щодо функціонально-комунікативного підходу до навчання української мови; обґрунтовано доцільність його застосування в системі розвитку мовленнєвих умінь учнів у процесі вивчення граматичного матеріалу.

Практичне значення. Здобуті результати можуть бути використані в процесі вивчення частин мови в початкових класах. Частина дослідного матеріалу (вправи, зразки завдань тощо) можуть прислужитися вчителю в процесі опрацювання граматичного матеріалу та слугувати моделлю для розробки аналогічних завдань щодо інших розділів програми.

Апробація результатів дослідження. Теоретичні положення дослідження доповідалися й обговорювалися на засіданні кафедри теорії та методик початкової освіти та на студентській науковій конференції 2019р.

Основні положення розробленої автором методики упроваджено в навчальний процес під час педагогічної практики.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків і списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

Аналіз поглядів науковців на проблему вивчення граматичного матеріалу на основі функціонально-комунікативного принципу дав змогу розглядати цей підхід як певну стратегію навчання, яка реалізується через принципи, методи і прийоми, що забезпечують формування свідомого ставлення учнів до мовних явищ, їх функцій у мовленні, а надалі – умінь правильного використання мовних одиниць у мовленнєвій практиці для розв'язання комунікативних завдань.

Проблема функціонально-комунікативного підходу до вивчення граматичного матеріалу у початковій школі є по суті новою для сучасної методики і тому недостатньо розробленою. У лінгводидактиці більше уваги приділяється комунікативно спрямованому навчанню, а функціональний підхід (за окремими винятками) ще не знайшов належного висвітлення.

Вивчення шкільної практики показало, що функціонально-комунікативний підхід майже не реалізовується у процесі навчання рідної мови: учителі не володіють на належному рівні методами і прийомами викладання граматики української мови у функціонально-комунікативному аспекті; навчання мови обмежується засвоєнням характерних ознак мовного явища та відпрацюванням мовних умінь і навичок; формуванню мовленнєвих умінь учнів на уроках української мови приділяється недостатня увага. Як результат, мовлення молодших школярів характеризується неpravностями фонетичного, морфологічного, лексичного і комунікативного характеру.

Аналіз проблеми дає змогу зробити висновок, що для розвитку мовленнєво-комунікативних умінь учнів під час вивчення граматичного матеріалу важливо забезпечити розгляд мовних одиниць в єдності їх значення, форми і функції. Такий підхід дасть змогу розкрити роль граматичних засобів у вираженні конкретних значень, а отже, сформува

вміння використовувати мовні одиниці в мовленні з урахуванням комунікативної мети.

На основі теоретичних положень експериментального дослідження було розроблено комплексну лінгводидактичну модель вивчення граматичного матеріалу і формування мовленнєвих умінь учнів 4-х класів на засадах функціонально-комунікативного підходу.

Вибір методів і прийомів експериментального навчання залежав від етапу навчання, загальної мети і визначених в роботі принципів. На етапі засвоєння мовних знань для усвідомлення учнями функціонального призначення мовних одиниць та їх граматичних категорій доцільними були спостереження над мовним матеріалом, евристична бесіда, лінгвістична казка, лінгвістичний експеримент, прийоми зіставлення, порівняння. З'ясування функцій мовних одиниць, граматичних категорій та форм сприяло формуванню умінь свідомо ставитись до використання виучуваних частин мови та окремих граматичних засобів. У процесі формування мовно-мовленнєвих умінь пріоритетна роль відводилася практичним методам. Реалізація комунікативного методу мала місце на всіх етапах навчання.

Експериментальна система вправ укладалася з урахуванням мети кожного етапу розробленої комплексної лінгводидактичної моделі вивчення граматичного матеріалу і формування мовленнєвих умінь та включала в себе мовні, умовно-мовленнєві та мовленнєві вправи.

У ході апробації розробленої методики було доведено, що: а) розвиток мовленнєвих умінь молодших школярів у процесі вивчення морфологічного матеріалу має ґрунтуватися на знаннях про семантичні, граматичні особливості виучуваних частин мови; б) презентація граматичних категорій та форм повинна здійснюватися шляхом розкриття їх функціональної ролі у мовленні; в) вивчення мовних засобів має відбуватися у зв'язку з багатоаспектним процесом мовленнєвого спілкування; г) формування й удосконалення умінь граматично правильного, точного, комунікативно

доцільного вживання мовних засобів повинне здійснюватися у процесі продукування зв'язних висловлювань в усній і писемній формах.

У процесі експериментального навчання встановлено, що вивчення граматичного матеріалу на засадах функціонально-комунікативного підходу забезпечує опанування учнями функціонального призначення виучуваних мовних одиниць, граматичних категорій та форм, а також формування вмінь свідомо відбирати мовні засоби відповідно до комунікативної ситуації, що є важливим для забезпечення мовленнєвої компетенції молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адмони В.Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики. Луганск : Наука, 2016. 238 с.
2. Айдарова Л.И. Формирование лингвистического отношения к слову у младших школьников / Возрастные возможности усвоения знаний. Москва : Просвещение, 2006. С. 307.
3. Алексеева М.И. Мотиви навчання учнів. Київ : Радянська школа, 1974. 120 с.
4. Бадер В.І. Розвиток мовлення школярів під час роботи над реченням / Початкова школа. 2000. №8. С. 41-44.
5. Баранов М.Т. Выбор упражнений для формирования умений и навыков / Русский язык в школе. 1993. №3. С. 36-43.
6. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія. Київ : Либідь, 1993. 336 с.
7. Бих І. Мовно-мовленнєвий розвиток учнів початкових класів як необхідна умова успішного навчання / Магістр. 2005. Вип.1. С. 95–98.
8. Білецький А.О. Про мову і мовознавство: Навч. посібник для студентів філол. спец. вищ. навч. закладів. Київ : АртЕк, 1997. 224 с.
9. Біляєв О., Скуратівський Л., Симоненкова Л., Шелехова Г. Концепція навчання державної мови в школах України / Дивослово. 1996. №1. С. 16-19.

10. Біляєв О.М., Вашуленко М.С., Плахотник В.М. Концепція мовної освіти в Україні / Рідна школа. 1994. №9. С. 71-77.
11. Большакова І. Ситуативна навчально-мовленнєва діяльність школярів на уроках української мови / Початкова школа. 2002. №10. С. 9-11.
12. Бондаренко Г. Уроки читання і мови як засіб розумового виховання молодших школярів / Поч. школа. 1999. №5 с. 51–53
13. Бондарко А.В. Грамматическое значение и смысл. Луганск : Наука, 1978. 175с.
14. Быстрова Е.А. Коммуникативная методика в преподавании родного языка / Русский язык в школе. 1996. №1. С. 3-8.
15. Варемус К.І. Пізнавальні завдання для учнів початкових класів / Поч. школа. 1999. №8. с. 53–56
16. Варзацька Л.О. Навчання мови та мовлення на основі тексту: Посібник для вчителів. Київ : Радянська школа, 1986. 105 с.
17. Варзацька Л.О. Рідна мова й мовлення. Розвивальне навчання в початкових класах: Монографія. Вид. 2-ге, доп., удосконалене. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2004. 312 с.
18. Варзацька Л.О., Вашуленко М.С., Мельничайко О.І., Скуратівський Л.В. та ін. Рідна мова в 4 класі чотириріч. і 3 класі триріч. почат. шк.: Посібник для вчителя. Київ : Освіта, 1997. 128 с.
19. Варзацька Л.О., Шевченко Л.М. Методика розвитку зв'язного мовлення молодших школярів: Посібник для вчителів, студ. педінститутів та педучилищ спец. «Педагогіка і методика початкового навчання» Житомир : СМП «Житомир - РІКО - ПРЕС – РЕКЛАМА», 1995. 128 с.
20. Вашуленко М. С. Авторська концепція підручників з української мови нового покоління для початкової школи / Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол.; наук. ред. – О. М. Топузов]. Київ : Педагогічна думка, 2012. Вип. 12. С. 50–56.

21. Вашуленко М. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання / Початкова школа. 2001. №1. С. 11-14.
22. Вашуленко М.С. Державний освітній стандарт з української мови (початкова ланка) / Початкова школа. 1997. №2. С. 29-40.
23. Вашуленко М.С. та ін. Рідна мова: Підруч. для 4 кл. чотириріч. і 3 кл. триріч. почат. шк. / За наук. ред. М.С. Вашуленка. Київ : Освіта, 2002. 255 с.
24. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове): [Учеб. пособие для вузов по спец. «Рус. яз. и лит.»] / Отв. ред. Г.А. Золотова. 3-е изд., испр. Млсква : Высшая школа, 1986. 639 с.
25. Вихованець І.Р. Принципи категорійної граматики української мови / III Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство (26-29 серпня 1996р.). Харків, 1996. С.177-181.
26. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академ. грамика укр. мови / За ред. І.Вихованця. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.
27. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
28. Воскресенська Н., Свашенко А. Етимологічний аналіз як засіб підвищення пізнавальних інтересів та грамотності учнів / Рідні джерела. 2000. № 4. С. 18-22.
29. Выготский Л.С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка / Вопросы психологии. 1966. №6. С. 62-76.
30. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
31. Гез Н.И., Ляховицкий М.В., Миролубов А.А., Фоломкина С.К., Шатилов С.Ф. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. Москва : Высшая школа, 1982. 373 с.
32. Головин Б.Н. Основы культуры речи. Москва : Высшая школа, 1980. С. 48-69.

33. Горелов И.Н., Седов К.Ф. Основы психолінгвістики. Москва : Лабиринт, 1998. 256 с.
34. Городенська К.Г., Кравченко М.В. Словотвірна структура слова (відмінні деривати). Київ : Наукова думка, 1981. 199 с.
35. Гудима Н.В. Комунікативна компетентність учителя початкової школи як один із чинників його успішної професійної діяльності / Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник: Серія філологічна / [ред. кол.: Л.М. Марчук (гол. ред.), О.А. рарицький (відп.ред.)]. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. Вип. 15. С. 300-304.
36. Грещук В.В. Типологія відприкметникового словотвору в сучасній українській мові: Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.00.02 / АН України. Інститут мовознавства імені О.О.Потебні. Київ, 1993. 36 с.
37. Демидчик Г.С. Розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів засобами службових частин мови: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова). Київ, 2001. 18 с.
38. Державний стандарт базової і повної середньої освіти: постанова КМУ №1392 від 23 листопада 2011 року Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. – URL:http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/28030/
39. Державний стандарт загальної середньої освіти. Українська мова / Дивослово. 1997. №7. С. 18-28.
40. Державний стандарт початкової загальної освіти: постанова КМУ № 87 від 21 лютого 2018 року Про затвердження Державного стандарту початкової освіти. – URL:http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/59891/
41. Докулил М. К вопросу о морфологической категории / Вопр. языкознания. 1967. № 6. С. 3-16.
42. Дубовик С. Формування граматичних навичок: функціональна орієнтація / Дивослово. 1998. № 6. С. 29-31.
43. Дубовик С.Г. Прийоми розрізнення відмінків іменника (на прикладах називного і знахідного відмінків) / Початкова школа. 1996. №7. С. 6-9.

44. Дудников А.В. Методика изучения грамматики в восьмилетней школе. Пособие для учителей. Москва : Просвещение, 1977. 304 с.
45. Жинкин Н.И. Психологические основы развития речи / В защиту живого слова. Москва : Просвещение, 1966. С. 5-25.
46. Жинкин Н.И. Развитие письменной речи учащихся 3-7 классов / Известия АПН РСФСР. Москва, 1956. Вып. 78. С. 17-42.
47. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Київ : Вища школа, 1972. Частина 1. 404 с.
48. Жуйков С.Ф. Начальная дифференциация существительных, глаголов и прилагательных / Психология усвоения грамматики и орфографии. Сборник II. Под ред. Д.Н. Богоявленского. Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1961. С. 7-82.
49. Иванов П.И. Психология. Москва, Просвещение, 1959. 295 с.
50. Казанджиева М.С. Формування комунікативно-мовленнєвих умінь у процесі роботи з навчальними текстами шкільних предметів немовного циклу. Автореф. ...канд. пед. наук: 13.00.02 – теорія і методика навчання російської мови. Київ, 1999. 20 с.
51. Коляда О. Комплексні завдання для самостійних робіт з української мови / Початкова школа. 1997. №2. С. 14–16.
52. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. 368 с.
53. Крутій К.Л. Граматична норма як компонент культури мовлення дитини дошкільного віку / Науковий вісник Південноукраїнського державного університету ім. К.Д.Ушинського. Збірник наукових праць. Випуск 4-5. Одеса, 2002. С. 155-161.
54. Кубрякова Е.С. Основы морфологического анализа. Москва : Наука, 1974. 319 с.
55. Ладоня І.О. Українська мова: Навч. посібник. Київ : Вища школа, 1993. 143 с.

56. Ладыженская Т.А. Методика развития речи на уроках русского языка: Пособие для учителей / Под ред. Т.А. Ладыженской. Москва : Просвещение, 1980. 240 с.
57. Лазаренко Н. Збагачення словника молодших школярів прикметниками / Початкова школа. 1999. №1. С. 14–17.
58. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Київ : Вища школа, 1983. С.252-257.
59. Леонтьев А.А. Психология речевого общения. Автореф. дис....докт. псих. наук: 19.00.01. Москва, 1975. 40 с.
60. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. Москва : Просвещение, 1969. 214 с.
61. Лукач С.А. Бесіда на уроках мови: Посібник для вчителя. Київ : Радянська школа, 1990. 110 с.
62. Львов М.Р. Некоторые вопросы обучения русского языка в свете теории речевой деятельности / Лингвистические основы преподавания языка. Москва : Наука, 1983. С. 74-92.
63. Львов М.Р. Словарь-справочник по методике русского языка: Пособие для учителей, студ. педвузов и колледжей. Изд. второе, исправленное и дополненное. Москва : РОСТ СКРИН, 1997. 256 с.
64. Малафійк І.В. Урок у сучасній школі: питання теорії і практики. Рівне, 1997. 175 с.
65. Методика викладання української мови. Навч. посібник / С.І. Дорошенко, М.С. Вашуленко, О.І. Мельничайко та ін.; За ред. С.І. Дорошенка. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Вища школа, 1992. 398 с.
66. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник для студентів вузів / С.Ю. Ніколаєва, О.Б. Бігич, Н.О. Бражник та ін.; К.І. Онищенко (ред.). Київ : Ленвіт, 2000. 319 с.
67. Митрофанова О.Д., Костомаров В.Г. Методика преподавания русского языка как иностранного. Москва : Русский язык, 2014. 269 с.

68. Михайловська Г.О. Теорія і практика формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів 5-9 класів у процесі вивчення російської мови. – Автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.02 – теорія і методика навчання російської мови. Київ, 2011. 36 с.
69. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. Москва : Русский язык, 2012. С. 33.
70. Пассов Е.И. Основы методики обучения иностранным языкам. Москва : Русский язык, 2014. 216 с.
71. Пашковская Н.А. Коммуникативно-ориентированный курс языка / Русский язык в школе. 2002. №11-12. С. 4-6.
72. Пашковская Н.А. Лингводидактические основы обучения русскому языку: Пособие для учителя. Київ : Радянська школа, 2009. 192 с.
73. Плиско К.М. Принципи, методи і форми навчання української мови. Харків : Основа, 2005. 240 с.
74. Плющ М.Я. Словотворення та вивчення його в школі. Київ : Рад. школа, 2017. 127 с.
75. Притулик Н.В. Формування комунікативно-мовленнєвих умінь російськомовних першокласників у процесі вивчення української мови (у школах з російською мовою навчання). Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 – теорія і методика навчання української мови. Київ, 2014. 21 с.
76. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 3-4 класи. Українська мова / Початкова школа. 2012. №1. С. 21-25.
77. Психологія засвоєння граматичних знань підлітками: спецкурс з дитячої психології. Київ : Вид-во КПІ, 2003. 192 с.
78. Развитие речи на уроках морфологии: (Сб. статей из опыта работы). Пособие для учителей / Сост. Г.К. Лидман-Орлова. Москва : Просвещение, 2009. 176 с.
79. Русанівський В.М. Стійкість граматичної структури / Мовознавство. 1968. № 4. С. 5-6.

80. Савченко О.Н. Про граматичну форму слова і граматичну категорію // Укр. мова в школі. 2009. № 3. С.15-16.
81. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. Київ : Генеза, 2014. 368 с.
82. Самійленко С.П. Природа, функції і сутність мови / Укр. мова і література в школі. 2010. № 1. С.18-27.
83. Скуратівський Л. Концепція мовної освіти 12-річної школи (українська мова) / Українська мова і література в шк. 2002. №2. С. 4-10.
84. Скуратівський Л.В. Пізнавальні завдання з української мови: Посібник для вчителів. Київ : Радянська школа, 1987. 144 с.
85. Сухомлинський В.О. На трьох китах / Вибрані педагогічні твори: У 5 т. – Київ : Радянська школа, 1977. Т. 5. С. 340.
86. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М.Русанівський, О.О.Тараненко (співголови), М.П.Зяблюк та ін. Київ : Укр. енцикл., 2000. 752 с.
87. Федоренко Л.П. Принцип розвитку чувства языка в обучении практическими методами / Русский язык в школе. 2008. №3. С. 47-52.
88. Функціонально-комунікативні вияви граматичних одиниць: Збірник наукових праць / Укл. А.П. Загнітко (наук. кер.) та ін. Київ : ІЗИН, 2007. 184с.
89. Хорошковська О.Н. Розвиток мовлення молодших школярів: Посібник для вчителів. Київ : Радянська школа, 2007. 96 с.
90. Хорошковська О.Н., Свашенко А.О., Воскресенська Н.О. Українська мова: Підруч. для 4кл. чотириріч. і 3 кл. триріч. почат. шк. з рос. мовою навч. 4-те вид. Київ : Освіта, 2007. 288 с.
91. Чак Є.Д. Плекаймо слово! / Дивослово. 2012. № 1. С.10-12.
92. Шевцова Л.С. Ситуативні завдання як засіб розвитку зв'язного мовлення учнів (5-7 класи): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова). Київ, 2015. 244 с.
93. Шелехова Г.Т. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення на уроках рідної мови в середній школі: Дис. ... канд. пед. наук у формі наукової

доповіді: 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова). Київ, 2017.
45 с.

94. Шиловська О.М. Розвиток у дітей вміння будувати зв'язну розповідь –
крок до самопізнання / за ред. Н.В. Чепелевої. Київ : Міленум, 2016. вип.4.
С. 117-123.